

FLORIANA PANGO

**DUKURI ETNOLINGUISTIKE NË FRAZELOGJINË E SHQIPES
DHE TË ITALISHTES**

Abstrakt

Rritja dhe intensifikimi i marrëdhënieve në të gjitha fushat e jetës, të ekonomisë dhe të kulturës me Italinë fqinje kanë shtuar shumë edhe interesin për të njohur përherë e më mirë e në thellësi edhe frazeologjinë në të dyja gjuhët si shprehje e botës gjuhësore e kulturore. Në këtë artikull do të mundohemi të citojmë dhe të kryejmë një përjasje të njësive frazeologjike si shprehje e disa dukurive etnolinguistike. Artikulli ka për qëllim të hulumtojë burimet dhe mekanizmat që përdor gjuha shqipe dhe italiane për të ndërtuar dhe për të ngulitur këto njësi. Njësia frazeologjike në të dyja gjuhët përbën interes të veçantë studimi sepse dëshmon sesi shpaloset bota shpirtërore e një populli dhe si, ku dhe sa këto njësi frazeologjike janë identike mes tyre. Vulli i zhvillimit të shumanshëm që ka përfshirë këta dy popuj ka sjellë bjerren e shumë mënyrave të të thënit dhe lindjen si nevojë e kohës të shumë të tjerave. Ekonomia dhe dinamiciteti i gjuhëve ka sjellë ndryshimin e mekanizmave të përçimit nga një brez në tjetrin të këtyre njësive. Etimologjia e formimit shfaqet mjaft e pasur: imazhi është bërë bindje; gjuha e figurshme kristalizohet në formulë etj.

Frazeologjitë në gjuhën italiane dhe atë shqipe janë të pafundme: e pamundur, ndoshta, që t'i përmbledhësh të gjitha në një libër. Janë shprehje që bëjnë pjesë në ligjërimin tonë të përditshëm, trashëgimi plot ngjyra, ato të cilat në pjesën më të madhe të rasteve i përdorim pa i menduar, pa na rënë ndërmend se po flasim në mënyrë metaforike, që po aludojmë me fakte historike apo mitologjike.

Janë të shumta mënyrat e të thënit që hasen duke lexuar dhe akoma më të shumta ato që përdoren në të folur. Jo gjithmonë përdoren me qëllim, jo shpesh kush i dëgjon dhe lexon i kupton sipas kuptimit të tyre të saktë. Konteksti shpesh është i mjaftueshëm për të kuptuar se përse bëhet fjalë dhe krahasimi i mprehtë, kujtimi i një situatë të ngjashme ku shfaqet ndonjë figurë e shquar historike, fantastike, ndonjëherë e hasur, mund të bëjë që mënyrat e të thënit sqarohen edhe me intuitë.

Megjithëkëtë ekzistojnë disa mënyra të thëni. Edhe pse kuptimi i tyre është i njohur në mënyrë universale, nuk mund të themi se përse bëhet fjalë tamam apo kujt i referohet dhe shpesh mbyllin brenda kornizave të tyre një kuptim më të përcaktuar. Burimi kryesor i frazeologjisë sigurisht që është ai

popullor e si rrjedhë aty shfaqen veçoritë kombëtare të gjuhës. Merret me mend se në çfarë situatë gjendet një italian kur dëgjon për herë të parë një shprehje frazeologjike si: “*që në kohë të baba Qemos*”, apo një shqiptar sinonimen në italisht “*Fin da tempo quando Berta filava*”. Në shprehjen *andare ramingo* pak e dinë që *ramingo* u quajt zogu i cili doli nga foleja pa ditur të fluturonte dhe hidhej degë më degë me frikë dhe pa qëllim, apo në shqip *e mori ferra uratën* gjithashtu pak njerëz ia njohin etimologjinë. Pra, sikundër mund të vëmë re nga këta shembuj, shprehja paraqet aspekte të tilla të cilat e bëjnë fizionominë e tyre të pakapshme dhe na detyrojnë të japim një përkufizim pak larg nga saktësia.

Shumë mënyra të thëni që ishin të tilla një herë e një kohë, sot nuk janë më, aq sa gjuha ka përthithur termin karakteristik dhe njërit prej shumë fjalëve nuk i merret më parasysh kuptimi origjinal: imazhi është bërë bindje; gjuha e figurshme duket të jetë kristalizuar në formulë. Por ndodh kështu me të gjitha gjërat dhe duhet të shtojmë se ashtu sikundër të gjitha gjërat e gjalla edhe të folurit ka forcën e rinovimit.

Duke shfletuar fjalorët e ndryshëm një apo dy-gjuhësh kemi vënë re se si shqipja ashtu edhe italishtja kanë mjaft njësi të huazuara. Këto njësi i përkasin më tepër ligjëritimit të shkruar. Për gjuhën shqipe, pasuria frazeologjike është e marrë hua kryesisht nga gjuhët si greqishtja, latinishtja, frëngjishtja etj. Vlen të përmendet këtu puna e A. Jasharit¹ i cili e ka pasqyruar këtë pasuri në fjalorin e botuar në vitin 2003.

Përdorimi i **figurave retorike** ka si qëllim të transmetojnë një mesazh në mënyrë të menjëhershme, p.sh. metafora, hiperbola, alegoria dhe personifikimi. Pra, pavarësisht nga numri i madh i burimeve, si jeta e përditshme, letërsia, arti, muzika, historia, legjendat etj. mund të pohojmë pa asnjë dyshim se mënyrat e të shprehurit kanë hyrë tashmë me të gjitha të drejtat në historinë gjuhësore dhe kulturën tonë.

Të shumta janë edhe fushat konceptore të cilat shpërfaqin mendësitë dhe kulturën e shqipfolësve dhe italofonëve. Nga pasqyrimi i tyre në fjalorë vërehet se klasifikimi nuk nis nga fusha konceptore por nga gjymtyra motivuese bosht. Njësitë frazeologjike formojnë fusha leksikore të veçanta dhe interesante. Në to shpalosen veçoritë kombëtare dhe kulturore të popujve. Në të dyja gjuhët vërejmë se njësitë frazeologjike shënojnë një larmi fushash konceptore² falë shumëllojshmërisë së jetës materiale, kulturore, mendësore etj.

Ndonjë mund të mendojë se gjendet përballë thënieve të vjetra, të cilat nuk i përdor më njeri. Në të vërtetë jo gjithçka që mendohet tashmë e varrosur ka vdekur me të vërtetë. Në popull, veçanërisht në fshatra, transformimet janë

¹ A. Jashari, *Fjalori i njësive frazeologjike të huazuara*, Korçë, 2003.

² V. Memisha, *Dukuri semantike gjatë formimit të mbiemrave prejpjesorë në gjuhën shqipe*, 1999.

akoma të ngadalshme; mënyrat gjuhësore shpesh qëndrojnë dhe jetojnë aq sa e kanë jetëgjatësinë, “Pasurinë kryesore të frazeologjisë e përbëjnë njësitë frazeologjike me burim popullor”³. Duke qëmtuar, lehtësisht ne shohim si në frazeologjinë e shqipes, ashtu edhe në atë të italishtes elemente të kulturës materiale shpirtërore të popujve përkatës, veçori të zhvillimit të tyre historik, marrëdhëniet e shumta që kanë vendosur me popuj të ndryshëm etj.

Prof. Gj. Shkurtaç që është marrë me sociolinguistikë dhe me etnografi të të folurit⁴ na jep një pamje shkencore të plotë të dukurive dhe të proceseve që kanë ndodhur në gjuhën shqipe. Grupet e mëposhtme nxjerrin në pah njësi që na çojnë te shumanshmëria e botës së italoфонëve.

1. Burimi i parë ka qenë ai **i Shkrimeve të Shenjta**. Në çdo komunitet shkrimet e shenjta, përveç vlerave fetare dhe shpirtërore, kanë edhe atë të termit të ballafaqimit mbi të cilën duhet të modelohet apo gjykohet jeta. Paradigma të ngjarjeve, të situatave, figurave të jashtëzakonshme, ngjarje simbolesh; gjithçka nga pragu i të shenjtës zbret në jetën e përditshme nëpërmjet fjalës së predikuesve, lutjeve, faqe librash, imazhe artistësh etj. Figura e Krishtit është një pikë referimi e shpeshtë në mënyrat e të thënit” historia e tij njerëzore përbën një paradigmë të cilës shpesh njerëzit i janë referuar: *Mandare da Erode a Pilato; Essere un calvario; Dare a Cesare quel che e' di Cesare; Non essere degno di legare i calzari; Passare all'ossanna al crucifige; Passare dalle stelle alle stalle; Essere un ecce uomo; dare il bacio di Giuda; Lavarsene le mani; Essere un sepolcro imbiancato; Non resta pitra su pietra; Prish agjërimin; Pastroj ahuret e Augjisë; Barku i Shën Mërisë; Është delja e zezë; E mori ferra uratën; Kreshmë pas Pashke; E presin si Mesia etj.*

2. Gjithashtu një sërë thëniesh vijnë nga **Ungjilli**, të cilit i shtohen edhe ato të Testamentit Antik dhe të Ri: *Andare in Oga Magoga; Chiudere con sette sigilli; Fare una cosa in una fiat; Avere gli anni di Matusalemme; essere la casta Susanna*, etj. Edhe tekste të tjera fetare dhe liturgjike u kanë dhënë jetë një sërë thëniesh: *Scegliere il minor male; Andare in visibilio; fare una repulisti* dhe shumë të tjera.

3. Një grup tjetër është ai që vjen nga **fabulat**, në veçanti nga ato të Ezopit, të cilave iu shtohen ato të Fedros, Avianos, La Fontenit dhe ato të autorëve të ndryshëm klasikë: *Fare il parto della montagna; Essere il re travicello; Fare le parti del leone; Fare come la volpe con l'uva; Gonfiarsi come la rana; Scaldare il serpe nel seno; Dare il calcio dell'asino; Essere un vaso di coccia accanto un vaso di ferro; Farsi bello con le penne del pavone;*

³ J. Thomai, *Çështje të frazeologjisë së gjuhës shqipe*, 198, f. 274.

⁴ Gj. Shkurtaç, *Etnografi e të folurit shqip*, Tiranë, 2004.

Vendere la pelle dell'orso prima di averlo ucciso; Vajti si breshka te nallbani; Rrit gjarprin në gji etj.

4. Një grup të madh lokucionesh proverbiale kemi në **mitologjinë klasike**. Në gjuhën italiane kanë vërshuar elementë të kulturës greke dhe latine, duke sjellë paradigma të shumta mitologjike: *Essere il pomo della discordanza; Essere sotto l'egida Patire il supplizio di Tantalò; Avere il tallone d'Achille* dhe shumë të tjera akoma. Këtyre u shtohen edhe ato nga historia antike: *Essere la vittoria di Pirro; Essere un alto papavero; Essere la Ninfa Egeria; Passare il Rubicone; Tagliare un nodo gordiano etj.* Edhe historia e kohëve të fundit ka dhënë ndihmesën e saj te lokucionet: *Fare le cose alla carlona; Portare il soccorso di Pisa; Essere la Verità di M. De la Palisse; Fare un autodafé etj.*

Lidhur me gjuhën shqipe mund të listojmë disa shprehje të cilat lidhen edhe me disa personazhe të njohur si p.sh.: *Ka dava Janina; Fitorja e Pirros; Pëlhura e Penelopës; Kolona e pestë; Dhëntë e dhitë e Zeres, Nami i Kapllan Qeres; Plasi Mucoja për dufek; Do dhe Mucoja kafe; I bëhet ferra Brahim; Avazi i Mukës; Që në kohë të baba Qemos; Puthu me Milon; Ters i Pojanit; U zunë për mustaqet e Celos etj.*

5. Të shumta janë **transplantet nga latinishtja**: *Lupus in fabula; Intus et in cute; Ab oho; In kamera caritatis; Ad Osum Delphini; Lippis et tonsoribus etj.* Latinishtja përveç raportit të drejtpërdrejtë me gjuhën italiane dhe ndikimin e autorëve klasikë, në fakt, ka qenë për një kohë të gjatë gjuha e kulturës, e shkencës dhe e kishës deri në ditët tona. Në gjuhën shqipe këto njësi kanë zënë vend në formën e huazimeve apo kalkeve. Të tilla mund të përmendim: *Modus vivendi; Casus belli; Ad hoc; Honoris causa; Salto mortale etj.*

6. Disa idioma janë të lidhura me **kafshët, pemët, lulet etj.**, të cilat kanë pasur gjithmonë në jetën e njeriut një rëndësi të madhe dhe si pasojë përdorimi i tyre në mënyrë metaforike sigurisht që nuk është rastësi: *Fare la civetta; Prendere il toro per la corna; Versare larime di coccodrillo; Arrë gungë; I bën dushku arra; I pjell edhe mushka; Ia bëri bletë; Mbjell bostan e dalin kastraveca; Shkojnë si fiku me arrën etj.*

7. Mes frazeologjive, klisheve, më të zakonshmet dhe më të çuditshmet janë të shumta ato që u referohen **popujve të huaj apo vendeve**: *Fare l'indiano; Fare il portoghese; Fumare come un turco; Essere duro come uno da Durazzo; Për një koskë deri në Poloskë; Shkon në Berat për një masat; Nuk ka mjekër për Qabe; Harro mushkë Valarenë; Ka gjetur Amerikën; Ja korcare ja hiç fare; Kalë Troje etj.* Është për të vënë në dukje se këto mënyra të shprehuri me kalimin e kohës kanë ndërruar kuptim edhe për faktin se janë përdorur me kuptim metaforik.

8. Sidoqoftë në shoqërinë tonë moderne mënyrat e të shprehurit që kanë hyrë në të folmen e përditshme, janë tashmë të lidhura **me pjesët e trupit**,

pajisjet e kuzhinës, me makinat dhe mjetet mekanike: *fare il pieno; partire in quarta; essere su due giri; e ruaj si beben e syrit; nuk ia bën syri tërr; i ngriti këmbët bigë; është bërë bisht luge; të jep ujë në bisht të lugës; aty i rreh cekani; i drejtë si drapëri; sikur ka gëlltitur okllainë; përpëlitet si petulla në tigan; një dorë në bakllava, tjetrën në revani etj.*

9. Një fushë e cila ka ofruar shumë shprehje është ajo e **sportit, e shkencës apo e proceseve teknike:** *gettare la spugna; mettere alle corde; seguire a ruota; essere in dirittura d'arrivo; salvarsi in corner; minë me sahat; e ktheu timonin; i shpëtoi timoni nga duart; i jep luster; e shumëzoi me zero; i shkel gazin etj.*

10. Në raste të tjera flitet për një përdorim të shprehjeve me **origjinë latine:** “fare la tabula rasa”, “essere il deux ex machina”, “fare un excursus”, “consegnare brevi manu”, “vedere de visu” ecc. Pra, është evidente që këto thënie kanë shpesh **origjinë antike:** zakone, tradita tashmë të zhdukura dhe që tani janë të pakuptueshme. P.sh. “fare la spola” (Vete e vij), nga endja pra teknika që bën të ecë para e mbrapa sovajkën mes fijeve të thurra, është një ndërmjet shumë shprehjeve figurative që mbijeton në kohën e ndryshimit të teknikave të punës.

Si përfundim mund të themi se shprehjet frazeologjike janë një pasuri e madhe e popujve, ku gjejmë gjithë jetën, urtinë, historinë dhe botën e tyre. Falë hulumtimeve të shumta të leksikografëve tanë e të huaj, ne kemi mundësi të njihemi me këtë pasuri të paçmueshme frazeologjike kombëtare e ndërkombëtare e madje ta shfletojmë atë të pasqyruar tashmë nëpër fjalorë. Njësitë frazeologjike janë pjesa më e rëndësishme e identitetit gjuhësor e shpirtëror të një individi dhe njohja e zotërimi i tyre është njëherësh njohje e botës mendore e shpirtërore të bashkësisë shqipfolëse dhe zotërim i dijes kolektive dhe i mençurisë njerëzore, të ngulitur aty me shekuj. “Në gjuhë rrënjoret kujtesa kolektive, tradita, zakoni, kultura dhe historia pra portretizohet gjithë qenia njerëzore. Gjuha është mbartësi më i mirë i arketipit shoqëror të një bashkësie dhe mjeti më i mirë për rindërtimin e tij”⁵.

BIBLIOGRAFI

- A. Jashari, *Fjalori i njësive frazeologjike të huazuara*, Korçë, 2003.
Carlo Lapucci: *Il dizionario dei modi di dire di lingua italiana*, 2003.
Dizionario italiano Sabatini, Coletti Firenze, 1999.
Gj. Shkurtaj, *Etnografi e të folurit shqip*, Tiranë, 2004.
J. Thomai, *Fjalori frazeologjik i gjuhës shqipe*, Tiranë, 1999.
J. Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1999.
J. Thomai, *Çështje të frazeologjisë së gjuhës shqipe*, 1985.

⁵ Sh. Rrokaj, *Çështje të gjuhës shqipe I*.

- Naim Balla – Eshref Ymeri: *Fjalor frazeologjik italisht – shqip*, 1997.
Sh. Rrokaj, *Çështje të gjuhës shqipe I*, Tiranë.
V. Memisha, *Dukuri semantike gjatë formimit të mbiemrave prejpjesorë në gjuhën shqipe*, 1999.
Zingarelli: *Vocabolario di lingua italiana*.